

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Bolševická národnostní politika
ve 20. letech 20. století**

Hana Vítková

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra antropologie
Studijní program Antropologie
Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**Bolševická národnostní politika
ve 20. letech 20. století**
Hana Vítková

Vedoucí práce:

František Bahenský, Ph.Dr.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

Obsah

1	ÚVOD	1
2	VZNIK BOLŠEVICKÉHO RUSKA	2
2.1	Vnitropolitická situace v Rusku	2
2.2	Hlavní osobnosti národnostní otázky	6
2.2.1	Karl Kautsky	6
2.2.2	Austromarxisté Otto Bauer a Karl Renner	7
2.2.3	V. I. Lenin	8
2.2.4	J. V. Stalin	8
2.3	Bolševická ideologie a dogmata	9
3	SPOR O NÁRODNOSTNÍ OTÁZKU	10
3.1	Bolševici	11
3.1.1	Stalinova charakteristika určení národa	12
3.2	Leninská federalizace	17
3.3	Korenizace	20
4	NÁRODY	22
4.1	Židé	22
4.1.1	Carské Rusko a případ „Bejlis“	22
4.1.2	Židé a Stalin	23
4.1.3	Židé jako celek	25
4.1.4	Židé jako jednotlivci	27
4.2	Kavkazané	29
4.2.1	Gruzie	30
4.3	Autonomie v sovětském podání – Karélie	31
4.4	Taktika po prohraném boji	32
4.5	Zneužití etnicity	32
5	ZÁVĚR	33
6	RESUMÉ	35
7	SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY	36

1 ÚVOD

Multietnické Rusko v sobě absorbovalo celou řadu národnostních a etnických menšin. Tyto národnostní menšiny obývaly různé geografické oblasti Ruska. V době existence carského systému guberniální správy Ruska, bylo při jejím vytváření akceptováno hledisko geografické a historické. Etnické a národnostní členění ale akceptováno nebylo. Požadavek na zavedení vnitřních etnických hranic byl formulován tvůrci, a to jak únorové, tak i listopadové revoluce. Bolševici zdánlivě uznávali rovnost a nezávislost národů bývalé říše, právo na sebeurčení, na federaci, na odtržení, a tím vyzývali jinorodé národy k osvobození z područí centrální ruské moci. Urychlili tím odstředivé tendence - během několika měsíců vyhlásili Poláci, Finové, baltské národy, Ukrajinci, Gruzínci, Arméni a Ázerbájdžánci svou nezávislost. Bolševici, dostávající se do úzkých, brzy podřídili právo národů na sebeurčení nezbytnosti uchovat si ukrajinské obilí, nerosty, ropu, zkrátka životním zájmům nového státu.

Srážky rozmanitých sociálních a národních revolucí se zvláštní politickou praxí, která vylučovala jakékoliv dělení moci, musely brzy dospět ke střetu mezi novou mocí a širokými frakcemi společnosti.

Občanská válka v letech 1918 až 1922 neumožňovala praktickou realizaci národnostní politiky vytvořenou V. I. Leninem, která se opírala o autonomii ukotvenou ve federalistickém uspořádání nově vzniklého státu. Tato politika měla omezenou platnost a byla modifikována po roce 1925 J. V. Stalinem a později zcela nahrazena novou koncepcí, která se opírala o kulturní autonomii. Výsledkem Leninovy politiky byl vznik Ruské sovětské federativní republiky a svazových republik, které vytvořily Svaz sovětských socialistických republik.

Tato práce si klade za cíl srovnat vznik a vývoj bolševické národnostní politiky v první čtvrtině 20. století, která byla realizována na základě dvou koncepcí, a to kulturně-národnostní versus teritoriální neboli oblastní

autonomie. Práce srovná dvě centrální linie národnostní a etnické politiky, teorie V.I. Lenina a J. V. Stalina.

Práce je členěna do pěti částí v následující struktuře. První částí je úvod. Druhá část obsahuje základní historické informace o vzniku a vývoji bolševického Ruska a zahrnuje období 1917 až 1930 pro potřeby vytvoření kontextu národní politiky se všeobecným vývojem ve společnosti. Třetí část tvoří jádro této práce. Obsahově se věnuje ideologické podstatě bolševického státu, srovnává dva základní pohledy na řešení národnostní otázky, vysvětluje Leninovy teze socialistického státu a přibližuje program korenizace. Čtvrtá část se zabývá národy na území vznikajícího bolševického Ruska. Pátou částí je závěr, který práci shrnuje. Pro realizaci této práce jsem využívala celou řadu informačních zdrojů. Především však monografie českých a zahraničních autorů a ruské historické prameny, které jsem získala z digitálních archivů.

2 VZNIK BOLŠEVICKÉHO RUSKA

2.1 Vnitropolitická situace v Rusku

Bolševické Rusko vstupuje na scénu dějin po říjnové revoluci 1917, která vznikla v důsledku nepřipravenosti vlády carského systému vést válku. Důsledky vedení války se od jejího samotného počátku v roce 1914 projevovaly ve sféře fungování armádních struktur, průmyslu a sociální sféry. Nepřipravenost Ruska vést dlouhodobou válku postihla především obrovské masy chudého civilního obyvatelstva. Kritický stav uvnitř ruské společnosti gradoval v únoru roku 1917, kdy vypukla první fáze revoluce, do které se zapojily především městské aglomerace a vojsko. Výsledkem této fáze bylo svržení carského samoděržaví a zavedení demokratických svobod. Prvním projevem svobody po abdikaci cara Mikuláše II. (1868-1918) bylo vyhlášení republiky. V jejím čele stála Prozatímní vláda od 3. března do 7. listopadu 1917. (Pipes 1990:88-90) Nové politické svobody obsahovaly právo na stávkou, na shromažďování, na svobodu tisku. Zároveň bylo pamatováno na exilovou opozici carského režimu z řad menševiků a bolševiků. (Vlček 1998: 73-74)

Revoluční dělníci a vojáci se zorganizovali v *sovětech* a jejich zástupci pak participovali na vládě, kde měli hájit práva těchto skupin. Revoluční nálady se projevíly i na dezintegraci Ruského území. Záhy po revoluci vyhlásili nezávislost Polsko a autonomii povolalo Finsko s Estonskem. (Veber 2003: 35)

Nové ruské vládě se dostalo mezinárodního uznání ze strany dohodových mocností. Prozatímní vláda odmítala vystoupit z bojů I. světové války a zradit tak spojenecké závazky Ruska vůči dohodovým mocnostem. Rozhodnutí pokračovat ve válce bylo však pošlapáním základních článků únorové revoluce. V praxi toto rozhodnutí znamenalo ztrátu důvěry revoluční veřejnosti, především dělníků a vojáků. (Pipes 1998: 100)

Po vyhlášení politické amnestie v dubnu 1917 se do Ruska vrátil V. I. Lenin, který nuceně pobýval ve Švýcarsku. Jeho návrat byl podporován ze strany nepřátelského Německa, které usilovalo o utlumení válečných operací na východní frontě. Leninova bolševická propaganda měla za cíl udržet Rusko v revolučním chaosu (Veber 2003: 18). Prozatímní vládě v tomto údobí Leninovy programy příliš nevalily, pokládala je za prokazatelně nereálné a veřejností nepřijímané, vadila jí však Leninova taktika destabilizace životních poměrů, protože svými výzvami vybízel k anarchii. (Tucker 2003: 140)

Lenin se již na cestě ze Švýcarska zabýval nástinem strategie, kterou pak nazval *Dubnovými tezemi*. Především bylo nutné odstranit Prozatímní vládu a také mu šlo o přeformulování bolševismu. Dožadoval se zavržení tradiční ruské marxistické představy o „buržoazně demokratické“ revoluci, jež má předcházet a v Rusku se upevnit před další „socialistickou“ revolucí, která odstraní kapitalismus na sociálním i hospodářském poli. (Service 2002: 239-244) Šlo mu tedy o sloučení dvou stádií revolučního procesu v jedno.

Dubnové teze měly 10 bodů:

- 1) *Poměr bolševiků k válce – vysvětlovat nerozlučnou spojitost mezi kapitálem a imperialistickou válkou a dokazovat, že skončit válku mírem opravdu demokratickým, ne násilným, není možno bez svržení kapitálu.*

- 2) *V nynější situaci v Rusku jde o přechod od buržoazně demokratické revoluce k druhé etapě revoluce, k revoluci socialistické.*
- 3) *Žádná podpora Prozatímní vládě jako vládě buržoazní.*
- 4) *Taktika vůči sovětům, dokud jsou v nich bolševici v menšině – kritizovat a vysvětlovat chyby maloburžoazní politiky menševiků a eserů, aby se masy přesvědčovaly o těchto chybách na základě vlastních zkušeností.*
- 5) *Rozbití starého státního aparátu – nahrazení buržoazní parlamentní republiky typem státu Pařížské komuny, tj. republikou sovětů, organizovanou zdola nahoru a nahrazující policii, armádu a byrokracii všeobecným ozbrojením lidu a volitelnými úředníky.*
- 6) *Agrární program – okamžitá konfiskace statkářské půdy, nacionalizace veškeré půdy a převedení práva nakládat s půdou sověty zemědělských dělníků a chudých rolníků.*
- 7) *Sloučení všech bank v jedinou banku pod kontrolou sovětů.*
- 8) *Ne bezprostřední zavedení socialismu, nýbrž přechod jen ke kontrole společenské výroby a rozdělování výrobků.*
- 9) *Úkoly strany – svolání sjezdu, změna programu na základě předchozích bodů a změna názvu strany na komunistickou.*
- 10) *Založení nové, revoluční Internacionály. (Lenin 1986a: 428-436)*

Jak Leninův radikální postoj působil na protibolševické politiky? *Typickým příkladem je Plechanovův komentář „O Leninových tezích aneb Proč je blouznění někdy zajímavé“, vedly amerického velvyslance v Petrohradě Davida F. Francise k zaslání tohoto telegramu¹ do Washingtonu: „Extrémní socialista nebo anarchista jménem Lenin pronáší násilné projevy, čímž posiluje vládu, jež mu úmyslně poskytuje svobodu jednání, aby jej při vhodné příležitosti mohla vypovědět.“* (Citováno Florinským v *Russia*, II, s. 1403-4. Cit. dle Tucker 2003: 140)

Mocenské požadavky spočívaly v předání státní moci sovětům. Po revolučních socialistech a menševicích byli bolševici až třetí v pořadí čestnosti zástupců. Mezi vojáky a dělníky se sověty těšily velké podpoře. Změna nastala účastí revolučních socialistů na červnové vládě, v jejímž čele stanul socialista Alexandr Fjodorovič Kerenský (1881-1970), od kterého se očekávalo, že bude jednat o ukončení války. Tato očekávání vyslyšena nebyla a po potlačení červencové petrohradské vzpoury dělníků nechal Kerenský rozpustit sověty, ve kterých začala probíhat intenzivní bolševizace. V srpnu se pokusil generál Lavr Georgievič Kornilov (1870-1918) o vojenský převrat (Figes 1997: 428-434, Vlček 1998: 74) K jeho potlačení musel Kerenský využít bolševických dělníků, kterým se odměnil obnovením sovětů. Ty již byly plně pod kontrolou bolševiků. (Vlček 1998: 76)

Neschopnost Kerenského vlády řešit ukončení války zhoršovala ekonomickou a sociální situaci obyvatelstva. Na základě toho odmítalo obyvatelstvo spolupracovat s vládou a výsledkem byl postupný rozklad vládních úřadů. Tento stav zcela vyhovoval bolševickým sovětům, jež měly program a nutnou organizační strukturu k uskutečnění převratu. První kroky učinil Vladimír Iljič Lenin 20. října 1917 založením Vojenského revolučního výboru, který byl řídicím orgánem nové fáze revoluce. Výbor měl k dispozici vojenskou sílu složenou z Revolučních gard a jednotek pravidelné armády. Horká fáze revoluce proběhla z 6. na 8. listopadu 1917 v Petrohradě. Bolševikům se v

¹ Telegram velvyslance Francise byl odeslán 21. dubna podle nového kalendáře (8. dubna podle starého). Starý ruský kalendář se změnil po říjnové revoluci, k níž došlo 25. října podle

poměrně krátkém čase podařilo obsadit poštu, telegraf, vládní úřady a byla zatčena vláda. Bolševici byli připraveni, také po stránce politické a k legitimizaci svého počínání svolali na 7. listopad do Petrohradu II. Všeruský sjezd sovětů. Ten schválil převzetí moci sověty a výkonem pravomocí pověřil *Radu lidových komisařů* (sovnarkom – novou sovětskou vládu) v jejímž čele stanul V. I. Lenin. V této radě zasedal i Josif Vissarionovič Stalin, který byl pověřen referátem starostí o národnosti. (Service 2002: 280) Lenin byl odhodlán převzít vládu nad Ruskem, vládnout jinak, než jeho předchůdci, vyhlásil *Dekret o míru* a *Dekret o půdě*. Tyto dekrety sepsal ryze účelově, měly popohnat postup revoluce a zajistit přízeň dělníků, vojáků a rolníků. (Service 2002: 285) Leninova síla spočívala v tom, že dovedl smělymi a mnohdy i riskantními manévry za sebou strhnout široké vrstvy, když jim přislíbil, po čem toužily, v tomto případě mír a půdu. O týden později byla bolševiky vydána *Deklarace práv národů Ruska*, podepsaná Leninem a Stalinem. (Service 2002: 282) Ač deklarace dávala právo všem národům oddělit se svobodně a bez závazků od Ruska a vyhlásit nezávislost, Lenin předpokládal, že k tomu nedojde, protože etnické skupiny jsou s ruským hospodářstvím natolik svázané, než aby práva na národní sebeurčení využily a oddělily se. K upevnění pozice bolševiků bylo nezbytné ukončit válku s Německem a jeho spojenci. V prosinci 1917 bylo v Brestu-Litevském uzavřeno příměří, které bylo následně potvrzeno 3. března 1918 mírovou smlouvou. Pro Rusko byla tato smlouva v zásadě nevýhodná, protože na odstoupeném území se nacházela polovina průmyslových a zemědělských zdrojů a třetina obyvatelstva říše, ale otevírala bolševikům cestu k ukotvení moci. (Pipes 1998: 172, Vlček 1998: 77)

2.2 Hlavní osobnosti národnostní otázky

2.2.1 Karl Kautsky

Karl Kautsky (1854 - 1938) byl čelným představitelem německé sociální demokracie a II. internacionály, marxista. Lenin zprvu překládal a vydával jeho brožury. Kautsky tvrdil, že „*v Rusku může revoluce vést přímo k panství dělníků*“ (Slavík 2009: 138). V První světové válce přešel Kautsky s ostatními

sociálními demokraty pod národní prapor a Lenin k němu ochladl a následně se stal jeho kritikem. Z Kautského vycházel i Stalin ve své stati z roku 1913 *Marxismus a národnostní otázka*. V jejím teoretickém úvodu, při kritice Bauerova psychologického pojetí národa, použije Kautského definici národa, pro nějž byl národ „jevem moderní doby, jenž vznikl v důsledku zformování teritoriálně velkých ekonomik za kapitalismu“ (Tucker 2003: 131). Stalin použil jak obsah, tak i pořadí jdoucí za sebou, jako tři znaky národa a to společenství jazykové (řeč), společenství teritoriální (území) a společenství ekonomického života (*hospodářské podmínky*). Avšak Kautského neuvede jako pramen, ze kterého čerpal. (Stalin 1945: 13, Tucker 2003: 131)

2.2.2 Austromarxisté Otto Bauer a Karl Renner

Otto Bauer (1881 - 1938) a Karl Renner² (1870 - 1950) byli jedni z čelních členů Sociálně demokratické strany Rakouska. Tito hlavní představitelé hnutí austromarxismu propracovali koncepci kulturně-národnostní autonomie, hledali optimální řešení národnostní otázky v rakouské monarchii na počátku 20. století. Pro Otto Bauera byl národ společenstvím daným jeho charakterem a kulturou. (Tucker 2003:131) Podle Rennera měly vzniknout dvě linie organizace a to organizace obyvatelstva národnostní a státní. Toto řešení mělo v praxi národnostní princip eliminovat, tak aby přestal fungovat jako státotvorný a zůstal pouze v rovině kulturní. Souběžně měla fungovat etnická organizace zajišťující vzdělávací a kulturní potřeby, vedle sociálně ekonomické organizace. (Stargardt 1995: 174-175)

O. Bauer navazující na Rennera, rozpracoval ideu národnostní samosprávy. Zatímco pro Rennera byla důležitá idea multinacionálního státu před socialistickou revolucí, pro Bauera byl rakouský multinacionální stát pouze východiskem k realizaci socialistického státu pomocí nacionální pacifikace. (Stargardt 1995: 178)

² Publikoval články o národnostní otázce pod pseudonymy Synopticus a Springer

2.2.3 V. I. Lenin

Vladimír Iljič Lenin (1870 - 1924), rozený Uljanov byl hlavním tvůrcem bolševické revoluce v Rusku. Inspiraci našel v Marxově a Engelsově učení, on sám se považoval za Marxova žáka. Podle Roberta Service *„Lenin pečlivě citoval z Marxova a Engelsova odkazu a snažil se dokázat, že sám objevil konkrétní řadu stádií, v jejichž sledu se na celém světě postupně zavede dokonalé společenství – komunismus. Tento sled se bude odvíjet v následujícím pořadí, prohlásil. Kapitalismus bude svržen násilnou revolucí, jež bude upevněna „diktaturou proletariátu“. Tato diktatura, jež bude zpočátku nemilosrdná, neprodleně zavede instituce, řád a ideály socialismu.“* (Service 2002: 267-268)

2.2.4 J. V. Stalin

Josif Vissarionovič Stalin (1878 - 1953) vlastním jménem Džugašvili byl Gruzínek, jenž si zpočátku získal Leninovy sympatie a Lenin v něm spatřoval možné osvětlení složitého národnostního problému v Zakavkazsku. V roce 1913 tehdy ještě sociální demokrat Stalin prosazoval právo na národní sebeurčení a brojil proti národnostnímu útlaku, ve kterém viděl příčiny nacionalismu. Soustavně sledoval vnitřní národnostní pnutí v Rakousko-Uhersku. (Tucker 2003: 130) Ještě za Leninova života v dubnu 1922 byla v bolševické straně zřízena funkce generálního tajemníka a na tuto funkci byl jmenován J. V. Stalin. Po XII. sjezdu strany roku 1923 začala růst jeho politická autorita. (Tucker 2003: 261) Nejdříve pomalu, ale vytrvale posiloval svůj vliv generálního tajemníka v politickém byru a zejména ve stranickém aparátu. Leninovy sympatie přerostly v obavy a před svou smrtí dokonce před Stalinem a jeho vlivem varoval. (Service 2002: 410) Lenin připravoval mnohostrannou Stalinovu obžalobu s úmyslem odstranit jej z funkce generálního tajemníka, hlavním obviněním byla Stalinova nesnesitelná hrubost. Písemnosti s tímto doporučením zůstaly, ještě po určitou dobu po Leninově smrti v lednu 1924, neotevřeny. (Tucker 2003: 217)

Nic již nezabránilo Stalinovu vzestupu, po Leninově smrti se staví do role *obhájce Leninových názorů* a stává všemocným vládcem Sovětského Svazu. (Tucker 2003: 377) Stalin vždy své praktické kroky odůvodňoval a ztotožňoval s celkovou koncepcí leninské politiky.

2.3 Bolševická ideologie a dogmata

Hlavním tvůrcem bolševické ideologie, která se stala i ideou nového ruského státu byl V. I. Lenin. Přístup k existenci společnosti včetně vývoje a fungování kodifikoval ve svém díle nazvaném *Stát a revoluce*. (Baberowski 2004:28) K základním dogmatům Leninského pojetí společnosti je tvrzení o třídním boji, který je přirozenou a nevyhnutelnou součástí společnosti. Cílem toho boje je diktatura proletariátu. Lenin se zde opíral o Karla Marxe a jeho myšlenku o třídním boji. Tu dovedl do absolutní nadřazenosti, nad ideály solidarity a spolupráce, které jsou typické pro socialistickou politiku - nutnosti existence společnosti, kde třídy vzájemně spolupracují a vytvářejí vzájemné sociální sítě a podílí se na existenci státu. (Pipes 1998: 121)

Absolutní třídní boj, jako nadřazená idea vedla k vytvoření kultury třídního násilí a legitimizovala násilné odstranění celých společenských skupin obyvatelstva v Rusku, zůstat měla jen dělnická třída. V počátku revoluce se třídní boj, alespoň po stránce veřejných deklamací zdál pro masu vzbouřené společnosti, jako forma reformy, která odstraní nespravedlnosti carského systému. To bylo pouze zdání, protože Lenin považoval buržoazní stát za přežitý a nereformovatelný. A ten byl odsouzen k zániku. Pro svá tvrzení hledal Lenin inspiraci v dějinách a v událostech, kde docházelo k násilným převratům, jako byla například jakobínská diktatura. (Service 2002: 188, Tucker 2003: 29) Jeho vizí bylo dovršení procesu revolučního třídního boje, byť se zakládal na teroru a hlavním cílem přetvořit světové státy na proletářské diktatury. Své myšlenky formuluje do názoru: *„Ale potřebuje-li proletariát stát jako zvláštní organizaci násilí proti buržoazii, vnucuje se samo sebou závěr, zda je možné vytvořit takovou organizaci bez předběžného zrušení, bez zničení státního stroje, jenž vytvořila buržoazie pro sebe?“* (Lenin 2000: 59)

K dalším dogmatickým tezím bolševické ideologie patřily *diktatura proletariátu a proletářský stát*. Obě tato tvrzení se opírala o revoluční třídní boj, pro jehož aplikaci vytvořili v roce 1918 bolševici svůj stát. Diktatura proletariátu se opírala o vedoucí úlohu třídy dělníků a rolníků, jejichž cílem je „*svrhnutí buržoazie a její úplnou likvidaci*“ (Marx 1946: 33-35). V tomto systému nebylo místo pro dohodu mezi jednotlivými třídami, tak jak si jej představovali socialisté, ale spočíval v totální likvidaci všech nedělnických a nerolnických tříd. Tento proces likvidace sociálně ekonomických tříd byl v Rusku dovršen ve 30. letech 20. století. Nástroje diktatury proletariátu byl proletářský stát. Zcela nový typ státu, který nebude kontinuální a zdokonalený typ předchozího státu „...*všechny předcházející revoluce státní mašinérii zdokonalovali, nutností je ji rozbít, rozbourat*“ (Marx 1946: 28).

Lenin se hluboce zabýval i otázkou demokracie a občanských práv. Buržoazní demokracii však považoval za organizované násilí proti lidem. Občanská práva v třídní společnosti pro něj představují pouze formální vyjádření možnosti podílet se na řízení společnosti. Demokracie a svoboda v buržoazním státě nemohou vedle sebe existovat a to z důvodu, že takový stát je založen na represi a jeho existence je vynucená. (Rozin 1997: 83-93)

Proti buržoazní demokracii klade demokracii komunistickou, ve které veškeré výrobní prostředky vlastní stát a tudíž vznikne demokracie proletářská založená na rovnosti. Její existence je ale ohraničena přechodem na komunismus „...*je schopný přinést skutečnou a úplnou demokracii, a čím bude úplnější, tím dříve se stane nepotřebnou, odumře sama od sebe*“ (Marx 1946: 33). Podobně se vyjadřuje i k parlamentarismu, který jako součást dělení moci ve státě je zbytečným stupněm. Dle Lenina není možné dělit moc, ale je nutné ji kontrolovat v centralizovaném státě. Který je nástrojem proletariátu v boji proti buržoazii.

3 SPOR O NÁRODNOSTNÍ OTÁZKU

Území carského Ruska, o které bolševici v občanské válce bojovali, bylo po etnické stránce nehomogenní oblastí, která dle sčítání lidu z roku 1897 obsahovala 85 jazykových skupin. Uvedené sčítání se nevěnovalo národnosti,

ale pouze příslušnosti k určitému jazyku, proto není zcela přesným zdrojem o národnostním složení. Z těchto údajů můžeme získat přibližný obraz o početnosti jazykových skupin na území Ruska. Největší zastoupení v centrálním a západním Rusku měly: ruský mluvící obyvatelstvo 56 milionů, dále Ukrajinské obyvatelstvo 22 milionů, Polské obyvatelstvo 8 milionů a Běloruské obyvatelstvo 6 milionů. V okrajových a hraničních oblastech země se nacházela početná muslimská etnika o síle 15 milionů obyvatel: Střední Asie 7 milionů šítů, sunnitů a tajků hovořících turkotatarskými dialekty; střední Povolží a Ural 1,5 milionu Tatarů; další muslimové žili na Krymu a Kavkaze v síle asi 6 milionů obyvatel. Vůči celkovému počtu 125 milionů obyvatel mělo muslimské obyvatelstvo 11% zastoupení. K dalším jazykovým skupinám patřili Gruzínci 1,4 milionu, Arméni 1,2 milionu, Němci, Lotyšci, Litevci a Estonci. K etnikům musíme ještě připojit Finy, kteří v době carského Ruska měli vlastní autonomii. Poslední významnou skupinou obyvatelstva byli Židé. Jejich počet byl odhadován na cca 5 milionů. (Pipes 1998: 263-265)

3.1 Bolševici

Samo vedení nebralo národnostní otázku na lehkou váhu, podle údajů, které uvádí *Pravda* č. 251 z 6. -7. listopadu 1921: „*Budiž zjištěno, že ze 140 milionů obyvatel Ruské socialistické federativní sovětské republiky (bez Finska, Estonska, Lotyšska, Litvy a Polska) počet Velkorusů nepřekračuje 75 milionů, ostatních 65 milionů pak patří k nevelkoruským národům.*“ O mnohých Nevelkorusích se zmiňuje v *Pravdě* č. 29 z 10. února 1921 J. Stalin a zahrnuje mezi ně Ukrajince, Bělorusy, Kyrgyze, Uzbeky, Turkmeny, Tádžiky, Ázerbajdžánce, povolžské Tatary, krymské Tatary, Buchary, Chivince, Baškiry, Armény, Čečence, Kabardince, Osetince, Čerkese, Inguše, Kazikumuchce, Kjurince, Kumyce, Marie, Čuvaše, Voťace, povolžské Němce a Burjaty, Jakuty aj. (Stalin 1945: 85).

Stalin byl považován a sám se tak rovněž prezentoval, za odborníka na národnostní otázku. O jeho stati *Marxismus a národnostní otázka* vydané

v lednu 1913 již v polovině února téhož roku, napsal Lenin Gorkému: „*U nás si jeden skvělý Gruzinec zasedl a píše pro „Prosveščenije“³ velikou stať, pro kterou shromáždil všecken rakouský a jiný materiál.*“ (Tucker 2003: 130). A ve chvále pokračuje i ve svém článku „*O národnostním programu sociálně demokratické dělnické strany Ruska*“, který byl otištěn v časopise *Sociální demokrat* č. 32 z 28. prosince 1913: „*V teoretické marxistické literatuře tento stav věcí a základy programu sociálních demokratů byly už v poslední době objasněny*“ (Stalin 1945: 272).

3.1.1 Stalinova charakteristika určení národa

Stalin píše ve své, již zmiňované stati *Marxismus a národnostní otázka*: „*Národ je především pospolitost, určitá pospolitost lidí*“ (Stalin 1945: 7). Ale zároveň dodává: „*Avšak každá stabilní pospolitost nevytváří národ.*“ (Tamtéž.)

Jako příkladu uvádí pospolitost Rakouska a Ruska, které jsou sice stabilní pospolitostí, avšak nikdo je nenazývá národy. Jak se projevila zmíněná „stabilita“ postupem času je jiná otázka, z pohledu roku 1913 tak mohla působit.

Vraťme se však ke Stalinově charakteristice národa. Nutná je pospolitost řeči, i když i tady uvádí výjimky: „*Angličané a severoameričané mluví týmž jazykem a přece netvoří jeden národ. Totéž platí o Norech a Dánech, o Angličanech a Irech*“ (Stalin 1945: 7). Dalším důležitým znakem je pospolitost území, o kterém Stalin mluví jako o charakteristickém znaku. A opět citujeme: „*To však není ještě všecko. Pospolitost území sama o sobě netvoří ještě národ. K tomu je kromě toho třeba vnitřního hospodářského spojení, které stmeluje jednotlivé části národa v jedno. Mezi Anglií a Severní Amerikou není tohoto spojení a proto tvoří dva různé národy. Ani severoameričané sami by však nezasluhovali názvu národ, kdyby jednotlivé kraje Severní Ameriky nebyly navzájem spjaty v hospodářský celek v důsledku vzájemné dělby práce, rozvoje dopravnictví atd.*“ (Stalin 1945: 8). Z toho vyplývá další bod Stalinovy charakteristiky a to pospolitost hospodářského života, hospodářská soudržnost.

³ *Prosveščenije* (Osvěta) byl teoretický časopis strany.

Posledním charakteristickým znakem je pospolitost psychického založení, ze které vyplývá národní charakter. *„Ten je pro pozorovatele cosi nepostižitelného, pokud se však projevuje v osobnosti kultury, společné národu, je možno jej vystihnout a nesmí být ignorován“* (Stalin 1945: 9).

„Tím jsme vyčerpali všechny znaky národa. Národ je historicky vzniknuvší stabilní pospolitost řeči, území, hospodářského života a psychického založení projevujícího se v pospolitosti kultury.“ (Tamtéž.) Popisem završuje Stalin své určení národa a zároveň uvádí, že národ je podřízen zákonu změny, vyvíjí se, má svůj počátek i konec. Avšak: *„Je nutno zdůraznit, že žádný z uvedených znaků sám o sobě nestačí k definování národa. Nejen to: není-li tu třeba jen jeden z těchto znaků, přestává být národ národem.“* (Tamtéž.)

O přesnou definici se rovněž pokoušelo mnoho Stalinových předchůdců i současníků, z nichž nejvíce polemizuje s R. Springerem a zejména s Ottou Bauerem, což byli sociálně demokratičtí teoretikové národnostní otázky v Rakousku. Teorie prvního z nich, jak si ji upravil Stalin: *„Národ je svazek stejně myslících a stejně mluvících osob, kulturní pospolitost moderních lidí, kteří už nejsou připoutáni k hroudě“* (R. Springer, *Boj rakouských národů o stát*, 1. Díl, Lipsko-Vídeň 1902, s. 35 cit. dle Stalin 1945: 10).

Jak reinpretuje Stalin Bauera: *„Co je národ? Je to pospolitost řeči, která sjednocuje lidi v národ? Avšak Angličané a Irové...mluví týmž jazykem a přesto netvoří jeden národ; Židé vůbec nemají společnou řeč a přesto národ tvoří“* (O. Bauer, *Národnostní otázka a sociální demokracie*, Vídeň 1907, s. 2 cit. dle Stalin 1945: 10) a pokračuje: *„Národ je relativní pospolitost charakteru.“* (Bauer s.6 cit.dle Stalin 1945: 10) Národní charakter vysvětluje jako souhrn znaků, kterými se liší příslušníci jedné národnosti od druhé, to znamená komplex fyzických i duševních vlastností odlišujících národy. A dovysvětluje: *„Charakter lidí není...nikdy podmíněn ničím jiným než jejich osudem...Národ není nikdy nic jiného než pospolitost osudu“*. (Bauer 1907, s. 24 cit. dle Stalin 1945 :11) Jeho závěrečná teorie tedy zní: *„Národ je souhrn lidí spojený pospolitostí osudu v pospolitost charakteru“*. (Tamtéž.)

Stalin se snaží obě teorie vyvrátit, a jelikož jsou Springer i Bauer navíc příznivci kulturně národnostní autonomie, kterou on sám v té době odmítá, neodpustí si v roce 1920 v předmluvě ke své stati z roku 1913 uštěpačnou poznámku, která vyjadřuje despekt, jenž k oběma „kolegům“ má: *„Nyní, kdy Springer a Bauer sedí nad rozbitým hrncem svého národnostního programu, není možno pochybovati, že historie „rakouskou školu“ odsoudila. Dokonce i Bund musel přiznat, že „požadavek kulturně-národnostní autonomie“ (tj. rakouského národnostního programu) vznesený v rámci kapitalistického řádu, pozbývá smyslu v podmínkách socialistické revoluce (viz. XII konference Bundu 1920). Bund ani netuší, že tím přiznal (bezděky přiznal) zásadní neudržitelnost teoretických základů rakouského národnostního programu, zásadní neudržitelnost rakouské teorie národa.“* (Stalin, předmluva z roku 1920 k dalšímu vydání *Marxismus a národnostní otázka*).

Velké množství národů znamenalo samozřejmě nejen problém určovací, ale hlavně správní. Jako přední se nabízely dvě alternativy vzájemného soužití.

Jednak to byl tzv. rakouský model kulturně národnostní autonomie a pak autonomie oblastní nazývaná též teritoriální či územní. První typ byl prosazován např. sociálními demokraty Ottou Bauerem a R. Springerem a spočíval v udělení národních práv určitému, konkrétnímu národu, nebo národům. Práva by nebyla vázána na určité území, ale na jednotlivé skupiny, žijící na území státu. Jednalo se nejen o uznání společné řeči, škol, národních zvyků, ale i správních orgánů. Nebezpečí tohoto uspořádání vidí Stalin s Leninem hlavně v tom, že sblízuje národy bez třídního rozdělení a politického názoru a dává tak možnost spřátelení proletariátu s buržoasií. Navíc by v tomto svazku správní orgány mohly řešit problémy národní před celorepublikovými hlavně „bolševickými“. Uvedme několik příkladů: *„Národní autonomie, jež je nevhodná pro dnešní společnost, je ještě nevhodnější pro budoucí společnost socialistickou.“* (Stalin 1945: 31) V dalším citátu je ještě konkrétnější: *„Rakousko, kolébka „národnostní autonomie“ skrývá nejsmutnější příklady tohoto zjevu. Kdysi jednotná rakouská sociálnědemokratická strana se začala štěpiti na jednotlivé strany již roku 1894 (na Wimberském sjezdu). Po Brněnském sjezdu (1899), který se vyslovil pro národnostní autonomii tříštění*

dále pokračovalo. Konečně došlo k tomu, že teď, místo jednotné mezinárodní strany existuje šest národních stran, z kterých česká sociálnědemokratická strana nechce mítí dokonce nic společného s německou.“ (Stalin 1945: 32) A o Kavkaze, kde byla situace ještě složitější se vyjadřuje ostře: „*Tak by se kulturně-národnostní autonomie, jež je všeobecně nevhodná, stala na Kavkaze nesmyslným reakčním počinem.*“ (Stalin 1945: 46) Co o tomto problému píše sám Lenin? Upozorňuje především na onen proletářský problém: „*Proto dělník, který staví politický svazek s buržoasií „svého“ národa nad bezpodmínečnou jednotu s proletáři všech národů, jedná proti svým zájmům, proti zájmům socialismu a zájmům demokracie.*“ (Lenin 1985: 342)

Takto se jeví, že Stalin s Leninem byli zastánci druhého typu autonomie, tedy oblastní. Měli na mysli území, ve kterém by sice menšiny měly zachovaná svá práva, ale správa oblasti by fungovala „demokraticky a nadnárodně“. Je zajímavé sledovat, jak se v některých otázkách Stalin s Leninem názorově rozcházejí. Stalin, zdá se, v některých řešeních benevolentnější. Mluvíme zde v teoretické rovině, praxe byla často jiná. Dovolme si ještě jeden jeho citát: „*Co zvláště znepokojuje národnostní menšinu? Menšina je nespokojena nikoli proto, že nemá národní svaz, nýbrž proto, že nepožívá práva volně používatí mateřštiny. Dovolte jí používatí mateřštiny a nespokojenost zmizí sama sebou. Menšina je nespokojena nikoli tím, že nemá umělý svaz, ale tím, že nemá svých národních škol. Dejte jí takové školy a nespokojenost pozbude jakéhokoli podkladu. Menšina je nespokojena nikoli tím, že nemá národní svaz, ale tím, že se netěší svobodě svědomí, přesídlování apod. Dejte jí tyto svobody a přestane být nespokojená. Tedy národnostní rovnoprávnost ve všech formách (řeč, školství, atd.) jako nezbytnost při řešení národnostní otázky.*“ (Stalin 1945: 53) V tomto případě je Stalin svolný s používáním rodného jazyka, s národními školami i právem přesídlovacím. U malých národů, žijících např. na Zakavkazsku a Turkestánu (kde se v mnohých případech počet obyvatel národa počítal na stovky), by mu to nijak nevadilo, ale např. jazyk židovský, jenž nazývá „žargonem“ mu byl od začátku trnem v oku. Malé národy, žijící v oblastní autonomii, která by jim byla nabídnuta a zřízena po rozpadu carského Ruska by sice „uchlácholila“ jejich národnostní cítění, ale nijak by nezabraňovala vnějšímu působení a postupnému přetváření národa

k sovětskému obrazu. Tomuto procesu by školy a vlastní jazyk mohly, podle Stalinova názoru, stěží zabránit.

Lenin je ve vztahu k národnostním školám přísnější a to s ohledem na třídní boj a „správnou“ výchovu socialistického člověka. *„Každý národ tvoří, bez ohledu na to, kde žije kterýkoli jeho příslušník (bez ohledu na území: odtud název „exteritoriální“, neúzemní autonomie), jednotný státem uznaný celek, který spravuje kulturní záležitosti svého národa. Nejdůležitější je školství. Určí-li se národnostní složení obyvatelstva tak, že se každý občan bez ohledu na své bydliště svobodně přihlásí k libovolnému národnímu svazku, zaručuje to, že školství bude absolutně přesně a absolutně důsledně rozděleno podle národností. Vzniká otázka, je-li takové rozdělení přípustné z hlediska demokracie a zejména pak z hlediska zájmu proletářského třídního boje. Stačí si ujasnit podstatu programu „kulturně národnostní autonomie“, abychom na tuto otázku bez váhání odpověděli, že je naprosto nepřípustné. Pokud žijí různé národy v jednom státě, spojují je miliony a miliardy nitěk ekonomického, právního a sociálního charakteru. Jak je potom možné vytrhnout z těchto vztahů školství? Je možné je „vyjmout z pravomoci státu“, jak zní bundovská formulace, klasická tím, jak přímo plasticky zdůrazňuje absurdnost? Spojuje-li ekonomika národy žijící v jednom státě, je pokus rozdělit je jednou provždy v oblasti „kultury“ a zejména školství nesmyslný a reakční. Naopak je třeba usilovat o sjednocení národů ve školství, aby škola připravovala to, co se realizuje v životě.“* (Lenin 1984: 202-203)

Lenin potřeboval vytvořit nové, moderní tradice, kterými by motivoval a sjednotil tak členitou a rozsáhlou oblast, jakou bylo právě plánované bolševické Rusko. Lidé neměli hledat do budoucna příklady ve svých národních osobnostech, ale v hrdinech proletářského boje a tento obraz jim měl být vštěpován již od raného dětství. Z jeho pohledu se jednalo o logickou nutnost, protože Rusko, v té době jeden z největších států světa, bylo z pohledu složení obyvatelstva stále středověkou zemí. Car vládl zemi „s Božím požehnáním“, nejpočetněji zastoupenou skupinou obyvatelstva byl zcela nevzdělaný venkov a lidé se obraceli o radu nejčastěji k popům, kněžím pravoslavné víry, která v Rusku převažovala. (Figes 1997: 89-91) V okrajových částech země byla

situace ještě složitější, tam vládli šamané, jako např. u národa Čukčů. Tito zruční pastevci sobů a lovci velryb si až do říjnové revoluce udrželi nezávislost, ačkoli to znamenalo řadu ozbrojených srážek s Rusy, pronikajícími na jejich území. (Sovětskaja Čukotka. Chukotken.ru [online] 2016-02-16)

Jak by pomohlo rozvoji dělnické ideologie, kdyby byla výchova např. čukčských dětí ponechána v rukou národních tradic? Nastoupili tedy osvětoví pracovníci, kteří modernizovali zaostalé osady a děti byli vzděláváni v internátních školách vzdálených působení rodových kořenů. Děti pak, ovlivněny ideovou výchovou, měli po svém návratu domů, pokračovat v postupné přeměně staré společnosti v novou. Leninovi nejde v jeho snahách prvoplánovitě o likvidaci všech rozličných kultur, jeho cílem je vše podřídit revoluční přeměně celé země. Co působilo nacionálně, jevílo se nebezpečně, jediná a hlavní spojující myšlenka měla být přeměna společnosti v beztřídní a socialistickou.

Tolik k hlavním tvůrcům sovětského státu a na závěr odcitujme část rezoluce o národnostní otázce, která byla přijata v dubnu na VII. všeruské konferenci sociálnědemokratické dělnické strany Ruska roku 1917, tedy přibližně půl roku před revolucí: *„Strana žádá rozsáhlou oblastní autonomii, zrušení dozoru shora, zrušení povinného státního jazyka a stanovení hranic samosprávných a autonomních oblastí, založené na tom, že místní obyvatelstvo zváží hospodářské a životní podmínky, národnostní složení obyvatelstva apod. Proletářská strana rozhodně odmítá tak zvanou „kulturně národnostní autonomii“, tj. vynětí školství apod. ze správy státu a jeho odevzdání do rukou zvláštních národních sněmů. Kulturně národnostní autonomie uměle rozdělují dělníky, žijící v jednom místě a dokonce pracujících v týchž podnicích, podle příslušnosti k té nebo oné „národní kultuře“, tj. posiluje spojení dělnictva s buržoasní kulturou jednotlivých národů, kdežto úkolem sociální demokracie je posilovat internacionální kulturu světového proletariátu.“* (Lenin:1986: 24)

3.2 Leninská federalizace

Národnostní politika nově vzniklého režimu měla být dle jeho ústředních tvůrců vzorovým příkladem řešení národnostní problematiky. Od samého počátku tvorby národnostní politiky se střetávaly dva proudy a dva tvůrci. Prvním z tvůrců byl V. I. Lenin, který prosazoval národně teritoriální model. Ten spočíval v rozdělení území Ruska dle etnického klíče s patřičnou autonomií pro daný národ. Opoziční a populárnější model zpočátku prezentoval I. V. Stalin. Jeho model spočíval v autonomii neruských národů bez vnitřních hranic (Slavík 1931: 657–664). Otázka národnostní politiky pro bolševiky byla důležitou politikou, která měla své kořeny v revolučním dění roku 1917. Byla vyjádřena jednak v *Deklaraci práv ruského lidu z 2/15. listopadu 1917* (Rossiskoj narodnyj komisariát, Deklaracija prav narodov Rossii, 1917) a v *Deklaraci práv pracujícího a vykořisťovaného lidu z 3/16. ledna 1918* (Centralnyj ispolnitělnyj komitět. Deklaracija prav trudjačegosja i ekspluatirujemogo naroda, 1918).

První z dokumentů definuje národnostní politiku jako národní emancipaci ve společném svazu, kde jsou hlavními principy rovnost, právo na sebeurčení, suverenita s možností vlastní vlády. (Tamtéž.) Druhý dokument je koncipován na bázi federalizace Ruska, tedy spojení svobodných republik. (Rossijskoj narodnyj komisariat, Deklaratsija prav narodov Rossii, 1917) Tato formulace se promítla i do nově vzniklého státního celku, který bolševici v létě roku 1918 vytvořili pod názvem Ruská sovětská federativní socialistická republika. Tento název však neodpovídal realitě. Bolševici byli v občanské válce s bělogvardějci a neovládali území Ruska a nebyly vytvořeny republiky, které by svým spojením mohly naplnit vytvořený název. Význam federalizace pro vedení bolševického státu charakterizuje i Leninův názor: „*Význam zachování socialistické republiky je nadřazen právu národnostních skupin na sebeurčení. Uznání takového práva ještě neznamena, že bude v praxi kterémukoliv národu automaticky přiznán*“ (Zisserman-Brodsky 2003: 20). Tento postoj také vyjadřuje i pomíjivost existence federativního uspořádání, které mělo být v budoucnu nahrazeno utilitárním státem. Leninův koncept federativního státu vycházel i z možnosti, že pokračující revoluce bude mít vliv i na velkoruský šovinismus, který by se mohl stát v budoucnu vnitřním hrozbou.

S blížícím se koncem občanské války vzrůstala potřeba realizace národnostního programu vytvořeného Leninem. V roce 1922 bolševici ovládali 4/5 bývalé rozlohy carského Ruska a proto bylo nezbytné reorganizovat nový stát.

Leninův přístup k nové organizaci státu spočíval ve federalizaci. Tedy ve vytvoření sovětských republik spojených ve federalizovaný celek - Svaz sovětských socialistických republik. Svazové republiky byly vytvářeny na základě národnostního principu, ale státy byly ovládány bolševickými kádry a ti byli organizováni jednotné komunistické straně „...v roce 1922 tvořili její řady převážně Rusové (72% členstva)...“ (Švankmajer 1999: 586-587). Ve svazových republikách neexistovaly národní komunistické strany a nacionalisticky orientované síly v jednotlivých regionech byly potlačeny již v době občanské války. Paradoxem je, že na potlačování nacionalistických snah jednotlivých regionů se podíleli jak bělogvardějci, tak i rudoarmějci. V takovém prostředí bylo deklarované právo na sebeurčení národů čistě formálním a organizačním aktem.

Uvnitř komunistické strany se nacionalistické postoje tvrdě trestaly, V roce 1923 se Sultan-Gilajev vůdce Tatarské ASSR pokusil sjednotit muslimské národy v boji proti kolonialismu. Za tento pokus byl uvězněn a později popraven. Stejný osud čekal i na ukrajinského komunistu Nikolaje Skrypnika, který kritizoval stranu za velkoruský šovinismus. Tyto pokusy vyvolaly radikální změnu v postoji bolševiků k národnostní politice vyvoláním procesu vedoucího k odstranění národnostní úchytky ve straně a společnosti. To znamenalo, odstranit všechny ty, kteří názorově souhlasí s nacionalistickými požadavky. (Pipes 1998: 269)

Nově vytvořená národnostní politika založená na unifikaci jazyka, práva a sociálních struktur byl „...gigantický úkol, jestliže vezmeme v úvahu, že většina obyvatelstva sovětské Střední Asie žila pod vlivem islámu a jeho právních a společenských norem. Nemalá část tohoto obyvatelstva byli nomádi, kteří neuměli číst a psát. Za hlavní svůj úkol považovala bolševická strana rozbít dosavadní jednotu islámského obyvatelstva, která byla přirozeným důsledkem

islámského psaného i zvykového práva, tradice a v neposlední řadě odporu proti ruské koloniální nadvládě“ (Švankmajer 1999: 588).

3.3 Korenizace

Program korenizace („zakořenění“) byl vyhlášen na XX. sjezdu strany v roce 1921, ale k jeho realizaci bylo přistoupeno až v roce 1923. Kdy na XXII sjezdu strany byl povýšen na program nejvyšší důležitosti. Ideově tento program vyjadřoval přijetí etnických nároků daných etnik a národů na principu samostatného vývoje – úroveň národní a sovětská. Cílem programu bylo přiblížit sovětskou moc neruským národům a zároveň je identifikovat. Stalin tuto politiku popsal jako politiku, která je *“...národní formou, ale socialistická obsahem...”* (Kappeler 2008: 36).

Pro realizaci národnostního modelu byl určen Lidový komisariát pro národnostní otázku tzv. Narkomnac (Narodnyj komisariát po dělam nacionalnostěj). Původní účel této instituce byl pouze poradní, ale s vyhlášenou federalizací se změnil v úřad, v jehož čele stál Stalin. Pravomoci úřadu nebyly zcela přesně definovány a mnohdy se jeho činnost překrývala s prací jiných regionálních a celostátních úřadů. Narkomnac byl ústředním úřadem, ale neměl regionální pravomoc a ani odbočky, které by mu umožnily vykonávat národnostní politiku. V regionech byla národnostní a etnická politika realizována tzv. trojkou, která byla tvořena zástupci strany, státních a vojenských úřadů. Činnost Narkomnacu byla ukončena v roce 1923 a jeho agenda byla převedena na Sovět národů. Ten byl součástí Nejvyššího Sovětu SSSR. (Blank 1994: 68)

Národnostní politika byla především realizována v pohraničních regionech, které byly považovány za rizikové a to z důvodu osídlení neruským obyvatelstvem. Tato skutečnost představovala pro bolševiky určitou formu nebezpečí, zpravidla kvůli neutrálnímu postoji místních obyvatel vůči ústředním organům. Další nebezpečí spočívalo v možném pronikání zahraničních vlivů. Ty měly být eliminovány národní autonomií, která měla několik stupňů a definovala nejen republiky, ale i regiony, vesnice a lidi. Tímto se neplánovaně podařilo vytvořit národnostní pyramidu, na jejímž vrcholu byli ruští občané, kteří představovali jeden z nejvyspělejších národů SSSR. Ostatní národy na této

pyramidě byly na nižší úrovni s tím, že jsou málo vyspělé anebo zaostalé. Výsledkem toho postoje bylo vytvoření stupňové autonomie. Každý ze stupňů měl k dispozici administrativní podporu vybavenou různými pravomocemi. Nejvyšší formou byla svazová republika, která ve svém jádru koncentrovala několik národnostních skupin. To souviselo s vytvářením geografických hranic svazových republik. V jejich geografickém prostoru byly uznávány pouze dominantní národy. Při vytváření těchto jednotek bylo postupováno velmi obezřetně, tak aby jednotky nebyly národnostně homogenní. Docházelo k zneužívání jednoho z principů, na jehož podkladě byla vytvářena národní identita. Tímto principem byl jazyk. Národ Čerkesů používal tři jazykové dialekty. Z těchto bolševici vytvořili samostatné jazyky, a k nim přiřadily nová etnika - Adygejce, Kabardince a Čerkesy. Takto vytvořená etnická fragmentace byla ještě doplněna o spojení nesourodých etnik do autonomních oblastí, jako například Kabardino-Balkarská či Karačajevo-Čerkeská autonomie. (Tucker 2003: 153)

Korenizace na západě SSSR se soustředila především na zavádění mateřského jazyka do praktického života – školy, úřady. Snaha o absolutní využívání mateřské jazyka měla mnohdy absurdní podoby. Tak například děti židovských rodičů mohly navštěvovat pouze školy, kde se vyučoval jidiš. Podobným příkladem jsou děti Kubáňských kozáků, o jejichž dialektu rozhodoval úředník. Ten rozhodoval o příbuznosti s ukrajinštinou anebo ruštinou. (Slezkine 1994:422) Každý jedinec měl právo na přihlášení se k určité národnosti. Ta vyjadřovala nejen kulturní a jazykovou příslušnost jedince, ale měla i právní a statický charakter – zápis do osobních dokladů. Takovýto zápis byl jasný identifikátor a byl zneužíván při etnických čistkách.

Korenizace přinesla celou řadu pozitivních efektů, a to především u etnik, kde neexistoval literární jazyk. Ten byl převáděn do latinky podobně jako u etnik, které používaly arabštinu. V průběhu 30. let se tento proces zastavil a byl nahrazen procesem rusifikace a plošným zaváděním azbuky. (Carrère d'Encausse 1992 :89)

4 NÁRODY

Prvotním cílem národnostní politiky bylo vtažení neruských etnik do totalitního hnutí mimo jiné pomocí příslibu vlastní státnosti a to podle historického stádia vývoje, ve kterém se dané etnikum nacházelo. Forma státnosti se měla vyvíjet souběžně se společenským vývojem daného etnika. Sovětské autonomní útvary vznikaly na bázi etnicity tzv. titulárního národa na určitém území. Nejvýše byly svazové republiky, níže byly autonomní republiky, dále oblasti a nejnižší byl autonomní okruh. (Bahenský 2010: 27) Stalin, ačkoliv ve své práci *Marxismus a národnostní otázka* jednoznačně upřednostňoval regionální formu státní správy založenou na osvědčeném územním členění (Stalin 1913: 7), prosadil v roce 1923 v podstatě Wilsonovu vizi co národ to stát. „Socialistický federalismus oproti buržoaznímu se nezakládá na administrativních teritoriích v rámci státu, ale na principu národní státnosti“ (Stalin 1923, *Národnostní prvky ve výstavbě strany a státu* dle Stalin 1945: 137). Tento postoj měl za následek kontradikce administrativních celků s etnickými. Například v Kazachstánu, který byl v podobných hranicích administrativním celkem carského Ruska, se nacházela početná ruská minorita.

4.1 Židé

4.1.1 Carské Rusko a případ „Bejlis“

Věnujme se teď národu hledajícímu své místo ve společnosti od raného středověku – Židům. Začneme krátkou statistikou. Ruská sociálně demokratická dělnická strana (RSDRP) byla založena ilegálně roku 1893 v Minsku spojením několika revolučních organizací. V roce 1903 se rozštěpila na dvě frakce, z nichž radikálnější bolševici založili spolu s Trockého frakcí v roce 1917 novou stranu, která měla přibližně 23 600 členů. Oproti tomu Bund, všeobecný dělnický, židovský svaz byl založen v roce 1897 a v revolučních letech 1904 až 1906 měl již 30 000 platících členů a desetitisíce sympatizantů. (Figes 1997: 104) Ačkoliv počet Židů Stalin ve svém pojednání *Marxismus a národnostní*

otázka z roku 1913 odhaduje jen na pět až šest milionů (myšleno ruských Židů), věnuje jim, oproti jiným národům, nebývalou pozornost.

Osud Židů v carském Rusku nebyl nikterak jednoduchý. Rusko nebylo tolerantním Holandskem, ani byrokratickým Rakouskem a pogromy sužovaly židovské komunity na celém carském území. Situace byla nejhorší v době křesťanských svátků, hlavně Velikonoc, kdy často vyráželi opilí muži zabíjet Židy „mstít“ Krista. Obzvláště vyhrcoená byla situace na Ukrajině a Besarábii, kde útoky podněcovali tzv. černosotěnci, příslušníci Svazu ruského lidu. (Vaksberg, 2011)

Vlna antisemitského násilí se vzedmula i během události, která byla jakýmsi zrcadlovým obrazem dění, jenž se stalo na našem území roku 1899 – totiž vražda Anežky Hružové a následný soud. Obdobný ruský protižidovský proces se rozhořel o dvanáct let později roku 1911 na předměstí Kyjeva, kde byl zavražděn třináctiletý Andrej Juščinský a jako pachatel označen židovský správce cihelny Mendel Bejlis, ve které bylo tělo chlapce nalezeno. V obou případech došlo k činům v březnu v období židovského svátku Pesach a zájem o oba překročil hranice zemí, ve kterých se staly. Kyjevský případ byl větrem do plachet ruských antisemitů a ač byl domnělý vrah Bejlis osvobozen a vlnu násilí odsoudilo plno umělců a politiků té doby, kterým nebyl lhostejný nejen osud neznámého kyjevského Žida, ale především napadaného a osočovaného Židovstva, v myslích prostých lidí zůstal přeci jen stín pochybností. Nebylo tedy divu, že se podle odhadu, v této době, vystěhovalo do Ameriky téměř jeden a půl milionu Židů (mezi nimi i osvobozený Bejlis). Zdaleka ne každý si však nákladnou cestu za lepšími vyhlídkami mohl dovolit. Tento útlak a ústrky vedly logicky k zcelení židovské komunity, ke stěhování z vesnic do bezpečněji působících měst a v době sílícího dělnického hnutí i k založení silné dělnické strany Bund.

4.1.2 Židé a Stalin

Stalin ve svých člancích z roku 1913 tvrdě odsuzuje pogromy a útoky proti Židům a je zajímavé, že zcela vynechává ze zřetele případ „Bejlis“, ať již

k němu zastával jakýkoliv názor. Stalin vystupuje jednoznačně proti násilí, ale zároveň si jistě uvědomuje sílu, kterou Bund, potažmo spojené Židovstvo, znamená. Proto se pouští v roce 1913 do polemik o tom, zda jsou Židé vlastně národem a v těchto úvahách pokračuje až do roku 1920, kdy oficiální snaha Bundu o vlastní sebeurčení (pod tlakem politické situace) končí. Zaměříme se na několik zajímavých detailů.

Stalin svůj národnostní a národně určující názor často srovnává s postojem kolegů, kteří se zabývali stejným problémem a to především s rakouskými sociálními demokraty R. Springrem a Ottou Bauerem. Zatímco oba jmenovaní připouštějí národní sebeurčení Židů, Stalin je zcela opačného názoru a jejich myšlenky tvrdě a kriticky konfrontuje se svými vlastními. Vyčítá Bauerovi jeho pohlížení na národ jako na něco mystického, nepostižitelného, nezměřitelného. Pro Bauera není, například, společná řeč národnostně určující (a uvádí právě národ židovský jako důkaz svého tvrzení), pro Stalina je však otázka jazyka zásadní. Stalin mluví o ruských, amerických, dagestánských, gruzínských, ... Židech jako o imaginárním národu, kteří nejen že nemluví společnou řečí, ale ani se navzájem nesetkávají, nejednají jednotně ve společných věcech, vývojově stagnují...(Stalin 1945: 11). Toto tvrzení není samozřejmě pravdivé a o jeho věrohodnosti jistě pochyboval i sám Stalin, když jej psal, ale jednak neměl nejmenší zájem o to, aby Židé začali společně jakkoliv spolupracovat a také nebylo nikoho, kdo by mu jeho názor vyvracel, tedy kromě samotných Židů hlásících se ke svému židovství (a jejich hlas v carském Rusku, ani později příliš nikoho nezajímal). Dalším argumentem proti národnostnímu uznání Židů byla Stalinovi půda, respektive pevně osazené území. Z pěti až šesti milionů Židů, žijících na území Ruska, bylo jen tři až čtyři procenta spojeno se zemědělstvím (Stalinův odhad), zbytek je zaměstnán v obchodu, průmyslu, službách, přičemž jsou Židé rozmístěni po celém Rusku, v každé gubernii jen menšinou. (Stalin 1945: 33) Názor o území sdílí svým způsobem i Bauer, ale Springer jej vyvrací a „spojení s hroudou“ nepovažuje pro určení národa za směrodatné. (Springer, 1902 dle Stalin 1945: 10) Na závěr kapitoly jeden trpce úsměvný moment, ve kterém našel Stalin s Bauerem společnou řeč. Ke konci svého díla je totiž i sám Bauer (Bauer 1907: 373 *Národnostní otázka a sociální demokracie*, interpretováno Stalinem 1945: 13) k otázce Židů poněkud

skeptický a požadavek národnostní autonomie vidí sice jako nezbytný např. pro Čechy a Poláky, ale pro Židy velice nereálný. Svoji domněnku odůvodňuje tím, že kapitalistická společnost nedovolí Židům udržet se jako národ. Je paradoxní, že v tomto bodě Stalin svého oponenta cituje a obhajuje, pramálo mu vadíc, že v plánovaném, vysněném a rovnostářském sovětském Rusku nemůže být o kapitalismu ani řeč – za vlády dělnické třídy.

4.1.3 Židé jako celek

A jaký postoj zaujal Bund? Od roku 1901 prosazoval mezi politickými požadavky jediný zvláštní požadavek a tím byla rovnoprávnost Židů. Na sjezdu, který se konal v dubnu 1901 v Bělostoku prohlásil, že pojem „národ“ se vztahuje i na národ židovský. Když následně druhý sjezd sociálně demokratické strany Ruska roku 1903 odmítá požadavek Bundu o jeho uznání jako jediného představitele židovského dělnictva, ten vystupuje ze strany a ukončuje tím své snahy o vytvoření strany podle federativních zásad. VI. Sjezd Bundu konající se v Curychu ve Švýcarsku roku 1905 byl ve znamení vyhlášení kulturně národnostní autonomie. Shrnul a zformuloval svůj národnostní program, ve kterém požadoval, aby z pravomoci státu byly vyjmuty všechny funkce týkající se kultury, výchovy, jazyka, (...) s takto uceleným programem vystoupili zástupci Bundu na IV. Stokholmském sjezdu Sociálně demokratické strany Ruska roku 1906 (Stalin 1945: 274), avšak sjezd národnostní program Bundu neprojednal, na což, s jistou škodolibou uštěpačností, reaguje sám Stalin (Stalin 1945: 34). I přes neúspěch v jednání schvaluje vedení Bundu na svém VII. sjezdu konaném koncem roku 1906 ve Lvově v Haliči vstup do Sociálně demokratické strany Ruska. Přijal její program s jedinou výhradou a to že si ponechají v národnostní otázce svůj program. Na tomto sjezdu se Bund nadobro přiklonil na stranu menševiků, ke které se klonil prakticky ze začátku své činnosti. V září roku 1910 se opět ve Lvově konala VIII. Konference Bundu, která věnovala hlavní zřetel problémům židovské obce, samosprávy a v neposlední řadě otázce sobotního odpočinku. Přeměnu židovské obce ve světovou instituci by jistě a z jejich pohledu zcela pochopitelně, bolševici příliš nevíkali, protože by v ní získali silného oponenta rozmístěného po celém území.

Proto také sklízí tento návrh ostrou kritiku ve Stalinově „Národnostní otázce“ z roku 1913. IX. konference Bundu se konala ve Vídni, v červnu 1912 a schválila spolupráci s menševiky (bolševiky označovanými jako „likvidátoři“) a s Polskou socialistickou stranou (PPS). Na této konferenci žádá Bund důrazně, aby byla obhajována práva židovské řeči (označované Stalinem jako „žargon“, který tento požadavek v roce 1913 opět zesměšňuje a bagatelizuje). Zároveň a znovu Bund projednává i svěcení soboty pro židovský proletariát, což je trnem v oku bolševickému vedení.

V srpnu 1912 se konala ve Vídni konference, jejímž cílem bylo ustavení protibolševického bloku, které se účastnili „likvidátoři“, Lotyšů, část kavkazských sociálních demokratů a Bund. Není bez zajímavosti, že organizátorem a inspirátorem konference nebyl nikdo jiný, než Lev Davidovič Trockij, který byl v roce 1917 spolu s Leninem u vzniku nové bolševické frakce (jejíž členové si později říkají „stará garda“) a také jedním z hlavních aktérů Velké říjnové socialistické revoluce.

Koncem roku 1918 se začaly v Bundu ozývat levé skupinky a v květnu 1919 se konala v Kyjevě konference odštěpivšího se „komunistického Bundu Ukrajiny“. Vznikl Židovský komunistický svaz, který byl v srpnu 1919 přijat do Komunistické strany Ruska. Postupně se původní velká strana rozpadala a v roce 1921, na březnové konferenci v Minsku, se zbylé organizace Bundu usnesly na oficiálním vstupu do komunistické strany. Tento krok byl asi posledním velkým činem, kdysi obří organizace, která však v podstatě svou hlavní činnost ukončila o rok dříve. Roku 1920 na své XII. konferenci se totiž usnesla, že je nutno upustit od opoziční taktiky proti sovětské moci. Bund se oficiálně vzdal požadavků kulturně národnostní autonomie s tím, že tento *požadavek vznesený v rámci kapitalistického řádu, pozbývá smyslu v podmínkách socialistické revoluce.* (Stalin 1945: 273) Komunistický Bund tak vznikl v podstatě jen proto, aby svoje fungování ukončil.

Proč byl Stalin tak zaujat dokazováním faktů, že Židé nejsou národem a proč mu byly trnem v oku všechny snahy Bundu o zrovnoprávnění Židů? Židé drželi díky svému útisku více při sobě, na což ukazuje mimo jiné, jak časný vznik Bundu, tak i jeho velikost. Uzákonnit svěcení soboty, právo na vlastní

jazyk, školy a další národnostní prvky, zkrátka uznat Židy jako národ, by znamenalo je ještě více stmelit. Stalinovi nahrávalo jejich rozptýlení po celé zemi, ale nástroj kulturně národnostní autonomie by jistě zapůsobil jako obří spojovací článek. Stalin i ostatní si jistě dobře uvědomovali, že z židovských rodin vzešlo mnoho významných osobností a politiků té doby, a uznat jejich národní příslušnost jako rovnocennou by mohlo znamenat vytvoření velmi silné protistrany. Proto začlenění Bundu a „rozředění“ jeho zástupců v Komunistické straně Ruska bylo jistě žádoucí a vítané pro bolševické vedení, ale o to méně příznivé pro židovské obyvatelstvo.

4.1.4 Židé jako jednotlivci

Popsali jsme si snahu Bundu o národnostní uznání Židů a jeho marný boj o zrovnoprávnění židovského národa mezi ostatními národy carského a posléze i sovětského Ruska. Zaměřme se nyní pro změnu na jednotlivce, jejich vliv na vývoj dělnického hnutí a ostatně i na vývoj celého státu. Ačkoliv bylo národnostní obsazení území carského Ruska více než rozmanité, žádný z menšinových národů se na jeho utváření, pádu a tvorbě nového systému nepodílel tak výrazně, jako právě příslušníci národa židovského (ať již jejich činy hodnotíme kladně nebo je pro ně naopak zavrhuje).

V podstatě již u zrodu samotného marxismu stál autor židovského původu Karel Marx, vlastním jménem Kísel Mordechaj. (Vaksberg, 2003) I u Lenina, který z otcovy strany čuvašského a kalmycko-mongolského původu, byl dědeček z matčiny strany Žid konvertující ke křesťanství. (Service 2002: 27). To bylo u Židů poměrně častým jevem, že pod tlakem okolí přistupovali na křesťanskou, většinou pravoslavnou víru, nebo v pozdější době opouštěli svoji obec úplně a hledali uplatnění a začlenění v revolučních a pokrokových hnutích a stranách. (Pipes 1998: 250) Tam nalézali pochopitelně uplatnění, protože mírou vzdělání většinou převyšovali své okolí, především téměř ngramotný venkov. Tito lidé se ke svému židovskému původu již zpravidla nehlásili a snažili se naopak vymanit z rodové linie, ať již někdy změnou jména, ale spíše zejména postojem, názory a činy. Židé tak získávali místa ve vedení prvních výborů, družstev, kolchozů a zůstávali v nich většinou do chvíle, než

komunistické školy doplnily stavy vzdělaných „nežidovských“ pokračovatelů. Židé se však prosadili a uplatnili i ve vysokých, vedoucích státních funkcích. Židovskou národnost měl například Lev Davidovič Trockij vlastním jménem Lev Davidovič Bronštejn (Lenin 1989: 676), po Leninovi druhý člověk socialistické revoluce, Rosa Luxemburgová, významná představitelka německého komunistického hnutí (Gross 2008: 242), Victor Adler, předseda Rakouské sociálně demokratické strany, Karl Kautsky, předseda sociálně-demokratické strany Německa a mnozí další. (Vaksberg, 2003) I Stalinovi nejbližší byli Židé, avšak osud mnohých z nich nebyl nijak veselý, naprostá většina jich skončila během čistek před popravčí četou. Jmenujme jen některé. Jakov Agronov, náměstek lidového komisaře vnitra (Vaksberg 2003: 34), Gendrich Jagoda, vůdce nechvalně známé „čeky“, později NKVD (Vaksberg 2003: 25), Grigorij Jevsejevič Zinovjev, Leninův stálý pobočník (Vaksberg 2003: 37), Karl Radek novinář a Leninův blízký spolupracovník, později se názorově rozcházejí (Pipes 1998: 251), Jakov Sverdlov, stranický předák (Vaksberg 2003: 18), Karl Pauker, šéf operačního oddělení, Stalinova pravá ruka a oddaný vykonavatel jeho vůle, který prý byl výborný vypravěč Stalinem oblíbených židovských anekdot, popraven v roce 1937 (Vaksberg 2003: 37), Béla Kun vlastním jménem Béla Kohn, maďarský žid nechvalně známý krvavým terorem na Krymu. (Vaksberg 2003: 36)

Bylo mnoho Židů, které jejich vzdělání nebo ambice vynesly na vrchol politického žebříčku, avšak málokterý z nich se názorově spojoval se snahami Bundu. Občas se v literatuře uvádí, že první sovětská vláda byla tvořena převážně Židy, jak je tomu například v pochybné knížce *Spiknutí proti církvi* od Maurice Pinaye, kde na str. 27 píše, že *Rada lidových komisařů 1918 v čele s Leninem měla ze svých 19ti členů 14 židovského původu.* (Pinay 1963: 27) Toto tvrzení není zdaleka pravdivé a svědčí o tom, jak citlivě vnímala ruská i neruská veřejnost židovské příslušníky na vedoucích místech, ačkoli se tito k svému židovství nehlásili. Historička Nora Levinová, zabývající se dějinami sovětských Židů, píše: *„Bolševismus přilákal mnoho Židů stojících mezi dvěma světy, židovským a křesťanským, kteří si našli nový domov, komunitu ideologů usilujících o přetvoření světa podle svých vlastních představ.(...) a našli svůj ideologický domov v revolučním univerzalizmu.“* (Cit. dle Pipes 1998: 250-251)

Trefným příměrem tento stav popsal Arkadij Vaksberg, že *pokud Žid velel masové popravě byl vnímán jako Žid, ale když židovský lékař řídil masová opatření proti epidemiím, byl vnímán jako skvělý lékař* (Vaksberg 2011: 33). Nehodnotit člověka od člověka podle jeho činů, ale naopak činy spojovat s původem, pokud se to právě hodí, je chimérou v lidech hluboce zakořeněnou, v našem prostředí obzvláště spojovanou s židovským národem.

Situace Židů za carského Ruska byla obtížná, během sovětské vlády se sice v mnohém zlepšila, ale na uznání národních práv si museli ještě dlouho počkat. Bund jako celek svůj boj se silnějším protivníkem prohrál, ale jednotliví členové židovské populace se dokázali dostat až na samou špičku nově vznikající země, ať již byla jejich úloha jakákoliv.

4.2 Kavkazané

V předchozím textu jsme se zabývali Židy, kteří žili rozprostřeně po celém Rusku. Naproti tomu na Kavkazu se nacházelo pestré etnické složení obyvatelstva.

Horské kavkazské regiony byly pro stát a jeho úředníky těžko dostupné. V kavkazských republikách Gruzii, Arménii a Ázerbájdžánu bylo jen velmi málo silnic, mnohé oblasti neměly vůbec žádné spojení s administrativními centry. (Baberowski 1997: 49) Tyto tři republiky se od roku 1918, kdy se Turecko vzdalo dohodovým mocnostem, těšily dočasné svobodě. Takový stav však pro Moskvu nebyl žádoucí. Jednak proto, že zde nebyla přímá vazba na Moskvu a také kvůli zásobám nerostného bohatství (nafta, mangan), které se zde nacházelo. (Pipes 1998: 270) V dubnu 1920 se ázerbájdžánská vláda vzdala Rudé armádě. V prosinci 1920 byla někdejší ruská provincie Arménie začleněna do sovětského Ruska a zbytek země předán Turecku. (Tamtéž, s. 271-272)

4.2.1 Gruzie

Gruzie po třech letech nezávislosti, kdy zde vládli menševici, byla v únoru 1921 okupována Rudou armádou. Místní slabé bolševické straně se za tři roky podařilo shromáždit necelých deset tisíc osob a byla zde konfrontována s mnohem silnější menševickou stranou čítající kolem šedesáti tisíc členů. (Tucker 2003: 186)

Už v břenu 1922 donutil Stalin se svým gruzínským krajanem Ordžonikidzem, šéfem kavkazského odboru, Gruzii, aby se v podstatě proti své vůli vlastních vůdců spojila s Arménií a Ázerbájdžánem do Zakavkazské federace. Pokusy gruzínských bolševiků vybudovat vlastní politickou základnu závisely na přiznání národních práv. Stalin a jemu oddaní nebrali názory gruzínských bolševiků v potaz. Ti odmítli autonomizační plán a pohrozili odstoupením, pokud ho Moskva prosadí násilím. (Pipes 1998: 272)

Nejprve se Lenin Stalina zastával. Gruzínci chybovali tím, že chtěli prosadit svou vůli, což jim dal jasně najevo v rozzlobeném telegramu z 21. října. Druhý den na protest odstoupil celý ústřední výbor gruzínské komunistické strany. Lenin dostal nové informace, které ho přiměly k zamyšlení. Vyslal do Tbilisi vyšetřovací komisi, s Dzeržinským a Rykovem v čele, která zjistila, že během sporu ztloukl Ordžonikidze prominentního gruzínského bolševika. Lenin se začal na gruzínský problém dívat jinýma očima. Ve svých poznámkách ke stranickému sjezdu, který se měl konat 30. - 31. prosince, přirovnal Stalina k ruskému šovinistovi ze starých časů, prohlásil o něm, že je to „ničemník a despota“, který takové malé národy, jako je Gruzie, umí jenom zavražďovat a utlačovat, zatímco by k nim měli ruští vládcové přistupovat „s hlubokým porozuměním, citlivě“ a, co se týče jejich legitimních národnostních aspirací, „být ochotni ke kompromisům“. Osmého ledna, v posledním dopise svého života, slíbil Lenin gruzínské opozici, že se bude věnovat jejich případu „celým svým srdcem“. (Figes 1996: 740 - 741) Gruzie, ležící v oblasti, o kterou po staletí zápasily velmoci, měla nešťastné zkušenosti s opakovaným porobováním se cizí nadvládě, perské, turecké a nakonec ruské. Stalin, ač Gruzíнец, vnímal ji jako malou a slabou a z tohoto důvodu si lze vyvodit jeho

konverzi od původní identifikace s Gruzii k identifikaci s Ruskem. V jeho očích posun od role prohrávajícího k vítězímu.

4.3 Autonomie v sovětském podání – Karélie

Mezi lety 1917-1923 bylo zřízeno nejvíce sovětských autonomií, které ve většině případů vznikly následným usnesením ústředního výkonného výboru RSFSR. (Bahenský 2010: 25)

Nejvýše byly svazové republiky, níže byly autonomní republiky, dále oblasti a nejnižší byl autonomní okruh. (Bahenský 2010: 27)

Právní pojem autonomie byl v podání bolševických zákonodárců poněkud vágní. Bylo pouze určeno, že oblasti obývané určitou národností budou spravovány místním obyvatelstvem. Toto pravidlo však nestanovovalo, jakým způsobem bude tato správa realizována. V praxi to znamenalo, že místní správa si musela podmínky autonomie vyjednat. Za příklad lze použít Karélii, která se stala definitivní součástí Ruska po ukončení Finsko-ruské války v roce 1920. Karelské komunisty vedeni *Edvardem Gyllingem (1881-1938)*⁴ založili Karelskou dělnickou komunu (KTK - Karelskaja trudovaja kommuna), která se stala vykonavatelkou autonomie. (Baron 2007: 565, 571).

Existence autonomie nebyla automaticky zaručena a tak docházelo k různým pokusům o její kleštění či potlačení zpravidla za pomoci reorganizace administrativně právních celků například při vzniku Severozápadní oblasti a pokusu o její sloučení s Karélií. Karelské komunisty si na ústřední vládě vyjednali celou řadu výjimek a to formou dekretů: po dobu 2 let neodváděli daně z exportu; z exportu dřeva si mohli ponechat získaných 25% valut. Pro autonomii platila i celá řada omezení, jako právo kontroly lidových komisařů; zpráva Murmanské železnice byla vyjmuta z vlivu Karélie apod.

Vrcholem autonomie v rámci Sovětského svazu byla svazová republika. Karélie na tuto metu nedosáhla, ale byla vyhlášena v roce 1923 za autonomní

⁴ Edvard Gylling: prominentní finský sociální demokrat a lídr Sovětské Karélie. V polovině 30. let obviněn z nacionalismu, vězněn v roce 1938 popraven.

republiku pod názvem Karelská autonomní sovětská socialistická republika (KASSR). Vedle řídicích institucí byla republika vybavena národními komisaři a hospodářskými právy. Ta spočívala především ve volnosti využívat republikový rozpočet. Po revizi sovětské ústavy v roce 1925 mohly autonomní republiky přijímat vlastní ústavy. Karelský pokus o ústavu nebyl úspěšný. (Baron 2007: 49-50)

Popsaný vývoj v Karélii se kryje s Leninovou představou o autonomii. V roce 1928 se koncepce stanovené Leninem začínají měnit pod přímou taktovkou Stalina. Na počátku 30. let definitivně končí Leninův program a je nahrazen Stalinovým programem omezené autonomie. V praxi se tento přechod projevil především odebráním hospodářských výsad, kolektivizací, pětiletým plánem a sloučením místních politických struktur (národní komisariát) s centrálními strukturami. Jediným zásadním projevem autonomie byla v Karélii pokračující finsky orientovaná korenizace. (Kauppala 2002: 333)

4.4 Taktika po prohraném boji

Metoda, jak si počínat, když bolševici neuspějí v boji o území zbraněmi, vznikla po neúspěšné bitvě u Varšavy, kde Rudá armáda neobstála a stáhla se o přibližně 500 kilometrů. Spočívala v tom, že *Lenin utvořil Prozatímní polský revoluční výbor z polských bolševiků (předsedou byl Marchlewski a členy Dzeržinskij, Radek, Unšlicht aj.), což bylo něco jako budoucí vláda. Výbor hned vytvořil na obsazeném území sovětskou správu a snažil se uchytit. Navázal okamžitě "přátelské styky" s bolševickou Moskvou a pozval ji na pomoc. Lenin samozřejmě ochotně vyhověl.* (Veber 2003: 77) Obdobná „přátelská pomoc“ proběhla i v Arménii a Gruzii. (Pipes 1998: 271-272)

4.5 Zneužití etnicity

Na konci 20. let začíná docházet ke zneužívání vytvořené etnicity. Přesně definované národní a etnické skupiny ve vymezených regionech se staly snadným terčem nové flexibilní politiky bolševického státu. Základním

bodem této politiky byla kolektivizace, která neměla mít nic společného s etnickým a národnostním prostředím.

Kolektivizace a dekulizace území SSSR začala kolem roku 1930 fungovat na základě etnického principu, v jehož důsledku docházelo k přesouvání celých etnik a národů. Další forma zneužití výsledků korenizace proběhla na Ukrajině počátkem 30. let. Přílišná horlivost ukrajinských bolševiků byla v Moskvě ohodnocena jako nebezpečná a hrozící vznikem lokálního nacionalismu. Hlavní propagátor korenizace na Ukrajině Mykola Skrypnyk (Ukrajinský ministr spravedlnosti a předseda federálního sovětu národností) byl v roce 1932 uvězněn. (Martin 2001: 26, 128)

Odklon od Leninovy národnostní politiky se projevuje i zrušením projektu využití latinky a plošného zavedení azbuky. V roce 1934 je Stalinem celý projekt zrušen a to včetně administrativních organizací, které ho zajišťovaly. Stalin byl přesvědčen, že hlavních cílů, které spočívaly ve zvýšení kulturní a jazykové úrovně nevyspělých národů a etnik již bylo dosaženo. (Slezkine 1994: 442)

Stalin se na konci 20. let stal absolutním pánem nad bolševickým státem a ze svého pohledu začal revidovat celou řadu vnitřních politik a to včetně národnostní. Jeho cíle byly jednoduché a kruté. Spočívaly v odstranění národnostní a etnické rozmanitosti. Tu měla nahradit absolutní oddanost Sovětskému svazu - jednotná jazyková a kulturní uniformita.

5 ZÁVĚR

Tato bakalářská práce představuje vznik a vývoj bolševické národnostní politiky v Rusku, které bylo geograficky a národnostně složité, obsahující nejen jazykovou odlišnost, ale i odlišnost kulturní a náboženskou. Práce charakterizuje a analyzuje ideová východiska na textech jejích hlavních teoretiků V. I. Lenina a J. V. Stalina. Srovnává dvě základní koncepce a to kulturní autonomii a národně-teritoriální autonomii.

Národnostní politika byla v carském Rusku opomíjeným problémem. Veliká říše měla mnoho jiných starostí, takže osud jednotlivých národů ponechávala více méně svému osudu. Případné rozpory se řešily pouze místně a to především s ohledem na zachování klidu v oblasti, kde vypukaly etnické

nepokoje. Majoritním národem byli Rusové. S novým pohledem na společné soužití národů přišli až ke slovu se postupně hlásící bolševici. Jejich národnostní politika byla zpočátku čistě účelovým a jednoduchým nástrojem, jak zaujmout a získat na svoji stranu tak členitou a různorodou národnostní společnost, jaká byla právě na území této rozlehlé říše. Tuto fázi můžeme nazvat leninskou národnostní politikou a jejím aplikátorem se měl stát J. V. Stalin.

Stalin se jako odborník národnostní otázky nabízel již z toho důvodu, že jako Nevelkorus měl veliké šance na sympatie u ostatních národů, které by se mohli cítit od ruského propagátora celonárodního spojení svazovány. Propagaci semknutí se do společného celku měla pomoci i Stalinova rozsáhlá stať, kterou v roce 1913 věnoval právě národnostní otázce. Na první pohled působila otevřeně a demokraticky, ale vnímavý čtenář si jistě povšiml i například definice pojmu „národ“, která umožňovala snadnou manipulaci s rozlišením, který národ národem je, a který už nikoliv.

Většina obyvatelstva byla negramotná a záleželo hlavně na podání té či oné informace, než na jejím opravdovém obsahu. V tom spočívala jedna z hlavních Leninových vizí. Na venek působit coby demokratický a rovnocenný svazek spokojených národů, avšak s cílem především ovládnutí a převýchovy lidí ve smyslu bolševického chápání společnosti. Pokud k tomuto účelu mohla sloužit národnostní strategie, bylo jí beze zbytku využito. Revoluční otázka však byla národnostní absolutně nadřazena. Z tohoto důvodu nebyla uznána například práva židovského národa a jejich požadavky byly bagatelizovány a odsuzovány Leninem i Stalinem, protože uznání jejich nároků by nejen že nepřispělo bolševickému přerodu společnosti, ale stalo by se jí, jak se domnívali tvůrci revoluce naopak hrozbou. Lenin se proto zabývá i těmi nejmenšími kavkazskými národy, jejichž populace se počítaly na stovky, ale zástupce Židů opomíjí. Národnostní politika měla však i světlé stránky, jako tvrdý boj proti pogromům a rozšíření vzdělání a gramotnosti do zapadlých a okrajových částí země. Vzdělání však šlo, samo sebou, ruku v ruce s politickou agitací a účelovým podtextem.

Více než osmdesát jazykových skupin a rozličné národnostní a náboženské členění obyvatelstva vyžadovalo vybudování rozsáhlé správní organizace, která měla problémy se sovětizací řešit podle místních zvyklostí a s ohledem na poměry, ale vždy tak, aby byl zachován prvořadý cíl – beztřídní a socialistická společnost. Dlouhou občanskou válkou zničená a rozvrácená země byla vyčerpaná a bolševici usilovali o podporu národů žijících na území Ruska. Udržení celistvosti bylo důležité, a proto začala vláda počátkem dvacátých let s opatrnou politikou reforem, která se dotkla především hospodářství. V tomto duchu se nesl i program korenizace, který měl pod vedením strany připravovat odborníky z řad místních obyvatel.

Otázka národnostní a její řešení bylo v nově vznikajícím bolševickém Rusku věcí krajně složitou a citlivou. Prezentovala se jako cesta k rovnocennému svazku národů, žijících v míru na rozlehlém území bývalé carské říše, ale jejím hlavním cílem bylo spojit a ovládnout národy v nově vznikající socialistické společnosti.

6 RESUMÉ

This Bachelors thesis deals with the emergence and development of Bolshevik ethnic policies. It characterizes and analyses the conceptual basis of texts by the major theorists V. I. Lenin and J. V. Stalin. It compares two basic conceptions, namely cultural autonomy and national-territorial autonomy.

The ethnic policy of the USSR was initially a purpose-made construct, an instrument of power to help the Bolshevik movement seize control at the periphery of the empire. We can call this phase the Leninist ethnic policy. Stalin managed to elevate this seemingly single-use instrument to the level of becoming one of the fundamental principles of total Soviet domination.

This policy was based on the legacy of works by K. Marx, though differently interpreted by the various Soviet leaders. Marx made only passing reference to nationalism in his theories and offered no solutions to the principle of self-determination by indigenous peoples and so the ethnic policy that the Soviet regime tried to build on the theory was unclear and full of contradictions.

The Bolshevik idea was based on Lenin's vision of a federative arrangement and the creation of the Soviet Union. This was to be composed of the National Soviet Republics, autonomous republics and regions. To create the republics, a programme of "korenizatsiya" or indigenization was prepared for the local Bolsheviks to help create the conditions for forming the given republic. To the east of Russia these trained Bolshevik cadres set about creating the infrastructure necessary for self-determination. In the western part of Russia the pressure was on nationalist cadres. These were to prepare the local population from an ideological standpoint. Both approaches clearly demonstrate that the objective was federalization, but the means to get there could be flexibly varied. The result of this policy was the establishment of Republics that were in the hands of Central Government exponents, and especially of the Communist Party.

7 SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY

1. ARAGON, Louis. *Souběžné dějiny SSSR: Dějiny SSSR v letech 1917-1941*. Praha: Mladá fronta, 1966. s. 209.
2. BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. ISBN 80-7243-216-8.
3. BAHENSKÝ, František. *Národnostní politika v SSSR v letech 1922-1953*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2010. ISBN 978-80-87112-40-3.
4. BARON, Nick. Nature, Nationalism and Revolutionary Regionalism : Constructing Soviet Karelia. *Journal of Historical Geography*. 2007, roč. 33, s. 565-595.
5. BARON, Nick. *Soviet Karelia*. New York : Routledge, 2007.
6. BLANK, Stephen. *The Sorcerer as apprentice: Stalin as commissar of nationalities, 1917-1924*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1994. 308 p. ISBN 978-0313286834.

7. CARRÉRE D'ENCAUSSE, Hélène. When the "Prison of Peoples" Was Opened. In DENBER, Rachel. *The Soviet Nationality Reader : The Disintegration in Context*. Boulder : Westview Press, 1992. s. 87-101.
8. FIGES, Orlando. *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*. London: Pimlico, 1997. 960 p. ISBN 978-0712673273.
9. GROSS, Jan Tomasz. *Strach: největší poválečný protizidovský pogrom: esej v historickém výkladu*. 1. vyd. Brno: Jota, 2008. ISBN 978-80-7217-619-9.
10. JANÁČEK, František a Jiří SLÁDEK. *V revoluci a po revoluci: kapitoly z dějin leninské politiky*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1967, 299 s.
11. KAPPELER, Andreas. *Russland als Vielvölkerreich: Entstehung - Geschichte - Zerfall*. 2. Aufl., um ein Nachw. erg. ed. München: Beck, 2008. 416 p. ISBN 978-3406577390.
12. KAUPPALA, Pekka. *Formirovanije i rasvet avtonomnoj sovětskoj Karelij, 1818 -1929 gg: Zabytyj uspech rannesovětskoj nacionalnoj politiki. Ab Imperio*. 2002, roč. 2, č. 2, s. 309-337.
13. LENIN, Vladimir Il'jič. *Stát a revoluce: marxistické učení o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. Vyd. 1. Praha: Otakar II., 2000, 131 s. ISBN 80-863-5580-2.
14. LENIN, Vladimir Il'jič. *Sebrané spisy. Sv. 26*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986.
15. LENIN, Vladimir Il'jič. *Sebrané spisy. Sv. 27*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986.
16. LENIN, Vladimir Il'jič. *Sebrané spisy. Sv. 50*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 199.
17. MARTIN, Terry. *The affirmative action empire: nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. 1st pub. Ithaca: Cornell University Press, 2001, xvii, 496 s. Wilder house series in politics, history, and culture. ISBN 08-014-8677-7.
18. MARX, Karl; Friedrich ENGELS. *Manifest komunistické strany: stanovy Svazu komunistů : dějiny Svazu komunistů*. Praha: Svoboda, 1946, 108 s.

19. PINAY, Maurice. *Verschwörung gegen die Kirche*. Madrid, 1963.
20. PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Vyd. 1. Překlad Hana Gopaulová. Praha: Argo, 1998, 396 s., [50] s. obr. příloh. Historické myšlení, sv. 6. ISBN 80-720-3081-7.
21. REIMAN, Michal. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000, 121 s. ISBN 80-246-0028-5.
22. ROZIN, Efchon. Lenin: Štát a revolúcia - katechizmus násilia a teroru. *Právny obzor: teoretický časopis pre otázky štátu a práva*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1997, roč. 76, č. 1, s. 83-93.
23. SERVICE, Robert. *Lenin: životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002, 496 s., [14] s. obr. příl. Ecce homo. ISBN 8072034154.
24. SHUKMAN, Harold. *The Blackwell encyclopedia of the Russian revolution*. Rev. and updated. Cambridge, Mass., USA: Blackwell Reference, 1994, xvi, 425 p. ISBN 06-311-9525-4.
25. SLAVÍK, J.: Stalin jako teoretik národnostní otázky v sovětském Rusku, in: Slovanský přehled 23, 1931, s. 657–664 a 742–747.
26. SLEZKINE, Yuri. The USSR as a Communal Apartment : How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism. *Slavic Review*. 1994, roč. 53, č. 2, s.414-452.
27. STALIN, J.V.: *Marxismus a národnostní a koloniální otázka*. Praha: Svoboda, 1945.
28. STARGARDT, N. (1995): *Původy konstruktivistické teorie národa*. Sociologický časopis, Vol. 31, No. 2, s. 169 -185.
29. ŠVANKMAJER, Milan, Václav MOULIS, Zdeněk SLÁDEK a Václav VEBER. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN Nakladatelství lidové noviny, 1999, 885 s. Dějiny států. ISBN 978-807-4220-265.
30. TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. 1. vyd. v českém jazyce. Překlad Luděk Bednář. Praha: BB art, 2003. ISBN 80-7341-170-9.
31. VAKSBERG, Arkadij Iosifovič. *Stalin proti Židům*. Vyd. 1. Praha: Beta, 2011. ISBN 978-80-7306-448-8.

32. VLČEK, Eduard, Karel SCHELLE a Tomáš KNOZ. *Právní dějiny*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 430 s. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, č. 202. ISBN 80-210-1916-6.
33. VEBER, Václav. *Leninova vláda: (Rusko 1917-1924)*. Vyd. 1. V Praze: Triton, 2003, 190 s. Dějiny do kapsy, 17. ISBN 80-725-4356-3.
34. ZISSERMAN-BRODSKY, Dina. *Constructing ethnopolitics in the Soviet Union: samizdat, deprivation and the rise of ethnic nationalism*. 1st ed. New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2003, xi, 294 p. ISBN 14-039-6191-3.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Dekret o nacionalizacii predprijatij rjada otraslej promyšlenosti predprijatij v oblasti železnodorožnogo transporta po mestnomu blagoustrojstvu i párových melnic. In: Dekrety Sovětskoj vlasti. Gos. Izdat-vo političeskoj literatury 1918. [online]. [vid. 2014-04-19].

Dostupné z: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/18-06-28.htm>

Rossijskoj narodnyj komisariat, Deklaraciija prav narodov Rossii. 2.(15.) listopadu 1917. [online]. [vid. 2014-04-19].

Dostupné z: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/peoples.htm>

Centralnyj ispolnitělnyj komitět. Deklaracija prav trudjačegosja i ekspluatirujemogo naroda 3. (16.) ledna 1918 [online]. [vid. 2014-04-19].

Dostupné z: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/declarat.htm>

Sovětskaja Čukotka. Chukotken.ru [online]. [vid. 2016-02-16]. Dostupné z: <http://www.chukotken.ru/?cat=145>